

|| ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 340.12

Т. З. ГАРАСИМІВ,

доктор юридичних наук, доцент,

начальник кафедри теорії та історії держави і права

Львівського державного університету внутрішніх справ

ВЧЕННЯ ПРО ПРИРОДУ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОГО ПІЗНАННЯ

Указано, що філософія права досліджує специфічний аспект людських дій та їхніх раціональних підстав і цілей, а саме дії людей, оскільки вони визначаються і регулюються правовими нормами. Правила поведінки розглянуту в аспекті правових норм.

Від того, як люди розуміють право, залежить, як вони будуть ним користуватися. Якщо, наприклад, у сучасній Україні є достатньо ознак, що свідчать про недоліки у правокористуванні, то це означає, що існують недоліки і в праворозумінні. Очевидно, має існувати основне питання правознавства, від вирішення якого залежить розуміння права загалом.

Аналіз досліджень даної проблеми. Певний науковий інтерес до даного дослідження виявили М. Вебер, Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, Дж. і Дж. Болдуїні, Дж. Хоманс, М. Хетчер, П. Блау, Г. Блумер, І. Павлов, І. Сеченов, О. Ухтомський та їх послідовники, а також М. Ковальзона, Л. Когана, Е. Маркаряна, А. Маргуліса тощо.

Мета статті – розглянути вчення про природу людини в контексті правового пізнання.

Доводиться констатувати, що вітчизняна юридична наука перебуває в стані кризи, спричинаю, зокрема кризою її методології. Сьогодні поліці бібліотек переповнені так званими «науковими працями» з юриспруденції, у яких псевдонауковість прикривається деклараціями про використання авторами діалектичного методу. Насправді ж у таких «творах» не використовується жодний метод, що означає, що подібні опуси не є науковою продукцією, бо без належного використання правильно обраного методу дослідження вона може бути лише викладом власних суб'єктивних, а саме волюнтаристських і утопічних оцінок тих чи інших правових явищ або компіляцією чужих напрацювань. У зв'язку з цим чимало публікацій з правознавства здебільшого можна охарактеризувати, за влучним висловом О. Костенка, як продукт своєрідної «юридичної алхімії» [1, с. 72].

У цьому контексті основним питанням правознавства має бути таке: «Право – це витвір природи чи людей? А якщо того ѹ іншого, то яка роль природи і яка роль людей у творенні права?». Саме від нього походять усі інші питання, що постають у правознавстві. Є досить підстав вважати, що основне питання правознавства належно вирішувалося творцями римського права, адже досі воно вражає своєю досягненістю. Враховуючи це, потрібно особливу увагу звернути на те, як саме творці римського права (Ульпіан, Ціцерон тощо), ставилися до основного питання правознавства. Принаїдно зазначимо, що видатний правознавець Гуго Гроцій вказав на провідну роль ідеї природного права в доктрині римського права. Більше того, він, розглядаючи історію правознавства, вважав, що правознавство може бути наукою лише тоді, коли визнає участь природи у творенні права. Він писав: «Багато хто до цього часу намагався надати цій галузі наукову форму, але жоден не зміг цього зробити, та ѹ, по правді кажучи, це ѹ неможливо було здійснити інакше як... відокремивши те, що виникло внаслідок установлення, від того, що виникає з самої природи» [2, с. 52]. Ця ідея Гуго Гроція особливо актуальна нині, коли виникає нагальна потреба в модернізації української юридичної науки.

Велике значення для розвитку юриспруденції мала також правова доктрина англійського філософа Дж. Локка. «...Закони, встановлені в державах, – писав він, – зобов’язують не самі по собі, не своїм авторитетом, не якось ще, а саме в силу закону природи, що змушує користися вишестоящим і охороняти громадянський мир; більше того, без такого закону силою зброй правителі, може, ѹ могли б примусити

натовп до покори, але не могли б зобов'язати його до цього» [3, с. 8]. А відтак він підкresлював: «Отже, зобов'язання, що покладається громадянським законом, випливає із закону природи, і ми не стільки змушені силою правителя коритися йому, скільки зобов'язані робити це за природним правом» [3, с. 40]. Відомо, що правова доктрина Дж. Локка про співвідношення «закону природи» і «закону, встановленого в державі» (або «громадянського закону») була одним із атрибутів Просвітництва і відігравала визначальну роль у розвитку сучасного права країн Заходу. Це свідчить про її плідність як справжньої (істинної) науки, тобто про її наукові достоїнства.

Утім, розроблення філософської концепції права може бути успішним за умов урахування тих фундаментальних зрушень, які відбуваються у новітній філософській теорії, тих методологічних інновацій, що істотно змінюють філософсько-світоглядну парадигму взагалі. Про що конкретно йдеться? Зазначимо лише кілька філософських методологічних новацій, урахування яких, на наше переконання, необхідне для коректного осягнення правової реальності. Насамперед підкreslimo ту обставину, що сучасна філософія по-новому осмислює проблему можливості і необхідності створення наукової світоглядної картини світу, в тому числі світу соціального, складовою якого є світ суспільної, людської правосвідомості і правослухняності. Ідея М. Хайдегера щодо недоцільності побудови «картини світу» (адже вона (картина), на його думку, передбачає існування чогось такого, що постає як метафізична сутність перед суб'єктом – спостерігачем) у наші дні набуває популярності в контексті вироблення нової концепції світосприйняття. Одне з її опорних положень – зняття жорсткої дихотомії об'єкта та суб'єкта. Світ соціальних реалій, у тому числі правових, – це не мережа об'єктивних артефактів і незалежних від «спостерігача» подій, а «живе життя», «життєвий світ» (Е. Гуссерль), сутність якого багато в чому зумовлюється присутністю в цих подіях суб'єкта пізнання та ціннісного судження. Людина «показує себе як така, що починає і продовжує, як творець і творіння, продукт і володар світу, що її оточує ...» [4, с. 143].

Незважаючи на спроби чималої кількості зарубіжних філософів, насамперед західних, елімінувати поняття «об'єкт» із епістемології, ця категорія «вперто» продовжує виконувати свою гносеологічну місію. Усе те, що дослі-

джує вчений, він перетворює на «об'єкт», забезпечуючи тим самим об'єктивний характер наукового знання, – вважає відомий російський філософ В. Стъопін [5]. Інша справа, що вживання категорій «об'єкт», «науковий об'єкт», «об'єктивність» у сучасній теорії відбувається на ґрунті формування нового типу раціональності, з урахуванням виявлених обмежень методології «відображення», «дзеркальності», відсутності чіткої демаркації «первинності» та «вторинності» у пізнавальному процесі. Становлення нового типу раціональності і, відповідно, нової інтерпретації суб'єкта та суб'єктивності відбувається на ґрунті синтезу космологічних, революційних і антропологічних аспектів світоглядного знання. При цьому «антропний принцип», який передбачає «включення» людини, її «вбудованість» у будь-який «науковий об'єкт», що становить предмет її інтересу, є визначальним. «Треба розвинути нову концепцію розуму» [6, с. 126–127], – справедливо зазначає німецький професор В. Вельш. Ця думка, безумовно, заслуговує на підтримку. Захист чи «спростування» раціоналізму в його світоглядно-методологічних інтенціях і, відповідно, науковості теорії, природно, зачіпає і таку гносеологічну одиницю, як істина. Сучасна когнітологія демонструє широкий спектр поглядів на проблему істини як такої – від повного заперечення самого поняття «істина» як утілення метафізичного абсолюту, що перебуває за межами емпірії людських суджень, отже, безглазого й антикультурного (С. Тулмін) [7], до спроби надати істині «нового прочитання». Згідно з Р. Рорті, наприклад, істина – «це просто найбільш коректна і сильна теорія», яка не потребує «жодної відповідності реальності» [8; 9]. Для П. Феєрабенда істина – це «абстрактна потвора» [10, с. 57–63]. Утім, спроба позбавити поняття істини світоорієнтованого значення зустрічає серйозний опір.

Швейцарський філософ Г. Кюнг, констатуючи, що картезіанська теорія істини як відображення реальності практично покинута всюди, зазначає, що це аж ніяк не означає відмови від пошуку істинного знання. «Сучасні філософи, – пише Г. Кюнг, – побоюються, в першу чергу, вже не браку знання істини, а його надміру. Вони сушать голову не стільки над можливостями того, що жодна з вірогідних теорій не відповідає дійсності у собі, скільки над тією обставиною, що так багато теорій цілком, можливо, їх відповідають» [11, с. 48]. Нарешті для багатьох західних філософів, прихильників

постмодернізму проблема істини вже не має артикульованого значення, адже головним предметом філософської рефлексії для них виступає «спонтанний життєвий досвід», факт наявності «множини сенсів», «несумірності словників» тощо. Для постмодернізму, зокрема, єдиною предметністю виступає текст: «знак не має одного-єдиного істинного значення, але володіє багатьма рівноправними значеннями»; «моральна дія не передбачає одно-го-єдиного раз і назавжди справедливого шляху, але може розгортатися кількома однаково правильними способами».

Прихильники гносеологічного плюралізму енергійно відстоюють тезу про те, що, перебуваючи у власних різноманітних життєвих світах, люди не володіють єдиною істиною про єдиний світ і не є правильними і справедливи-ми репрезентами цього світу. Та наявність «ба-гатьох різних реальностей» не є підставою стверджувати, що ця множина позбавляє сенсу питання про істину та хибність, і тому наука як пошук істини, як спроба зрозуміти світ і людину має зміститися на периферію культури і по-ступитися місцем іншим типам ставлення до дійсності (довільне витлумачення, гра, містика тощо). Як справедливо зазначає В. Лекторський, цих реальностей не може бути нескінченно багато, кожна з них має власні критерії існування [12, с. 32].

Інакше кажучи, визнання існування різних «життєвих світів» і правильності різноманітних практик, у тому числі юридичних, не скажовує «націленість на істину», хоча й ускладнює її пізнання. Під натиском нових знань колишні уявлення про «об'єктивну істину» справді демонструють свою обмеженість. Непереконливими виглядають і традиційні кри-теріальні показники істини. «Практика не є критерієм істинності, хоч би яким викликом здоровому глузду це звучало, істина може бути виміряна тільки істиною» [13, с. 126]. Тобто вона має бути доведена не лише експеримента-льно, а й теоретично, людина раціональна тією мірою, якою утворює явища, що відповідають цілям людини, але вона ж водночас ірраціональна, оскільки завжди містить у собі, у мотивах власної діяльності дещо, що суперечить цим цілям. Тобто вона водночас раціональна й ірра-ціональна. Такий, на перший погляд, релятиві-стський висновок має бути осмислений і практиками юриспруденції [14, с. 52].

Саме поняття права є багатозначним. По-перше, право передбачає певний тип людських

стосунків. Уже Арістотель говорив про стосу-нки в рамках суспільного життя, політичного життя (*politike koinonia*). Отже, право – це су-купність норм (чи то зафікованих у письмовій формі (владою встановлені й опубліковані за-кони, статути тощо) чи таких, що визнаються на основі звичаїв (неписане право, звичаєве право)), які регулюють, упорядковують людсь-ку поведінку [15, с. 43].

Право як примусовий порядок має спирати-ся на авторитет, який визнається суб'єктами права. Право у вигляді закону не тільки погро-жує, а й обіцяє захищати інтереси людей. «У довготерміновому плані право має ґрунтуюти-ся на моральності та особистій зацікавленості»; моральне переконання і право підтримують одне одного [16, с. 9–10]. Визнання обов'язко-вості правових норм передбачає свободу, во-льове рішення, яке бажає або не бажає визна-вати щось, або підкорятися чомусь (або комусь). Адже воля людини є принципом її дій: «Людина є принципом вчинків» (*anthropos einai arche ton praxeon*); людина діє у певний спосіб коли вирішує робити те або інше (*boyle peri ton ayto prakton*); «Право є уприсутненням вільної волі» (*ist Dasein des freien Willens*). То-му під правом розуміють таку сферу людсько-го буття, у межах якої стосунки між особами регулюються остатільки, оскільки ті перебува-ють у різноманітних зобов'язувальних відно-синах між собою і водночас протистоять одна одній як самостійні та вільні індивіди. Право упорядковує стосунки між індивідами або між індивідами та спільнотою таким чином, що гарантує свободу самоздійснення індивіда.

Цей класичний фрагмент Кантової «Мета-фізики звичаїв» вказує на неможливість відпо-віді на питання «Що є право?» за допомогою тільки емпіричних принципів. Принцип розрі-значення правого і неправого, *justum et injustum*, треба шукати у не (або над-) емпіричній сфері – у чистому (практичному) розумі. І цей загаль-ний критерій розрізnenня, або над-емпіричний принцип оцінки правової емпірії, тільки і може створити міцний фундамент для позитивного законодавства. Філософія права запитує саме про такий критерій або принцип. Вона дослі-джує право, яким воно «повинно бути» в світлі принципів розуму. Виправданість права на рі-вні раціональних підстав надає праву значущо-сті. Право тільки тоді є значущим, коли воно раціонально обґрунтоване, відповідає критері-ям практичної раціональності. Тільки тоді мо-же виникнути повага до права, визнання права

вільними індивідами як підстави спільногого життя, заснованого на свободі. З часів античності ми називаємо таке право справедливим.

Англійська традиція права передбачає навіть два різних терміни для різних рівнів права. Водночас привертає увагу те, що саме на другому рівні право розглядається як система. Утім, це дас підстави критикам Гегеля говорити про недооцінку ролі індивіда у функціонуванні і удосконаленні норм права.

Очевидно, сама філософія є певним типом світогляду, оскільки прагне дати відповіді на основні світоглядні питання: «У чому сутність людини?», «У чому полягає сутність світу?», «Яке призначення людини в світі (у чому полягає сенс життя?)», що є проблемою спеціального дослідження. Як правило, людина, котра ставить такого типу питання, філософствує, керується своїми власними ідеями, виробленими на основі цих роздумів і в житті, а не лише в теоретичних пошуках.

Не лише за поглядами на історію, а й в інших сферах пізнання можна простежити послідовну зміну спочатку релігійним світоглядом світогляду міфологічного, а потім – філософським світоглядом світогляду релігійного. Про ці типи світогляду можна говорити як про три історичні типи світогляду, маючи на увазі переконання, що домінують у суспільстві.

Відсутність у філософському світогляданні історичного процесу стихійного начала не дає будь-яких підстав для його недооцінки. Іншою, не менш важливою, суттєвою рисою філософського осянення історії є те, що у ньому зіставлення «людина – світ» розглядається в його чистому, так би мовити, вигляді і в чіткій, зрілій і добре виявлений, а не в тій чи іншій латентній, прихованій або ж перетвореній формі.

Світоглядне філософське осянення суспільної реальності, як і будь-яке світоглядне осянення, включає всі три рівні смисложиттєвого відношення «людина – суспільний світ»: світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння суспільної реальності. Однак провідним, домінуючим світоглядним рівнем тут є не світовідчуття, як у міфології, і не світосприйняття, як у релігії, а правове світорозуміння.

Від спеціальних галузей правознавства філософія права відрізняється не лише і, можливо, навіть не стільки за найвищим ступенем узагальнені (адже, згадаємо, такий же ступінь осянення політичної дійсності притаманний також загальноправовій спеціальнонауковій

теорії (юриспруденції), макросоціологічній теорії права та загальноісторичній теорії права), скільки за характером узагальнень. Філософія розглядає право не просто як ціле, але водночас і крізь призму основного питання філософії, тобто крізь призму співвідношення свідомості та реальності, суб'єкта та об'єкта тощо. При цьому не можна забувати й про те, що основне питання філософії може порушуватися та вирішуватися в різних ракурсах через співвідношення:

- а) суб'єкта та об'єкта в царині самої правової дійсності, правового поля (світоглядний аспект);
- б) суб'єкта та об'єкта у процесі пізнання правових явищ, знань про право з предметом, що відображається у цих знаннях, тобто з правою реальністю (теоретико-пізнавальний аспект);
- в) знань як правильного відображення правових реалій, тобто з боку об'ективності їхнього змісту, і знань, але вже в тому сенсі, у якому вони постають методами, тобто засобами подальшого поглиблених осмислення означених реалій (методологічний аспект).

Отже, філософія права є галуззю знань саме світоглядного характеру, тобто знань, які допомагають людині змінити передусім саму себе як агента політичної або правової дії, стати свідомим суб'єктом цілеспрямованої політичної або правової творчості.

На відміну від теоретичних (як філософських, так і спеціально-наукових) знань про правову реальність, світоглядно-філософські знання про право не є зовнішніми для людини. Вони стають справді світоглядними лише інтеріоризуючись. Інакше кажучи, тільки духовно засвоюючись, трансформуючись у власні правові ідеї, ідеали, внутрішні правові переконання, правила, стереотипи та установки правової життедіяльності людини, а також її ставлення до світу правової дійсності як світу не лише інших людей, а й свого власного світу. Зв'язок світогляду зі знанням не означає їх тотожності: якби це було так, то неважко було б проінформувати людину або соціальну групу, і без духовної кризи, без тяжкої внутрішньої муки сформувати світогляд. Це просвітительський погляд, в основу якого покладено уявлення про те, що є загальні закони буття, відомі філософії, а знання цих законів і становить світогляд, тобто є сукупністю цілісних уявлень про світ та місце людини в цьому світі. Однак світогляд не є лише сукупністю знань про світ, це, швидше, своєрідний синтез видів знань і різноманітних смислів осянення світу людиною,

проекція особистісних власних проблем, інакше кажучи, це не вищий процес засвоєння готового знання, а внутрішня робота і самоздобуття... Формується не тільки світогляд, а й особистість із її переконаннями та життєвими установками, а тому світогляд може мати місце лише там, де є «само», тобто самоздобуття, самовиховання, саморозвиток, самовдосконалення, самоосвіта, самообмеження.

Висновки. Отже, філософія права, як і філософія політики, є галуззю знань світоглядного характеру, тобто знань, які допомагають

людині змінити передусім саму себе, а не зовнішній світ, сягнути якісно нових духовних горизонтів. Світоглядне філософське осмислення суспільної реальності, як і будь-яке світоглядне осмислення, включає всі три рівні смисложиттєвого відношення «людина – суспільний світ»: світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння суспільної реальності. Однак провідним, домінуючим світоглядним рівнем тут є не світовідчуття, як у міфології, і не світосприйняття, як у релігії, а правове світорозуміння.

Список використаної літератури

1. Костенко О. М. Основне питання правознавства з позиції соціального натуралізму / О. М. Костенко // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 72–77.
2. Гроцій Г. О праве войны и мира / Гуго Гроцій. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1956. – 868 с.
3. Локк Дж. Сочинения Т. 3. / Джон Локк. – М. : Мысль, 1988. – 668 с.
4. Розеншток-Хюсси О. Прощание с Декартом / О. Розеншток-Хюсси // Вопросы философии. – 1997. – № 8. – С. 141–145.
5. Стёпин В. С. От философии науки – к философской антропологии / Стёпин Вячеслав Семенович // Познающее мышление и социальное действие / Стёпин В. С. ; (ред.) Н. И. Кузнецова. – М. : Ф.А.С.-медиа, 2004. – 544 с.
6. Вельш В. Постмодерн. Генеалогия и значение одного спорного понятия / В. Вельш // Путь. – 1992 – № 1 – С. 126–127.
7. Тулмін С. Концептуальные революции в науке [Электронный ресурс] / Стефан Тулмин. – Режим доступа : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Tulmin.html>.
8. Рорти Р. Философия и зеркало природы / Ричард Рорти ; [пер. с англ.] ; науч. ред. В. В. Целищев. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 297 с.
9. Рорти Р. Философия и будущее / Ричард Рорти ; [пер. с англ. Т. Н. Благовой] // Вопросы философии. – 1994. – № 6. – С. 29–34.
10. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / Пол Карл Фейерабенд ; [пер. с англ. и нем. А. Л. Никифорова] ; общ. ред. и вступ. ст. И. С. Нарского – М. : Прогресс, 1986. – С. 57–63.
11. Кюнг Г. Когнитивные науки на историческом фоне. Заметки философа / Гвидо Кюнг // Вопросы философии. – 1992. – № 1. – С. 41–51.
12. Лекторский В. А. Выступление на «Круглом столе», посвященном обсуждению книги В. С. Стёпина «Теоретическое знание» / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 2001. – № 1. – С. 32.
13. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття : монографія / Мирослав Володимирович Попович. – К. : Сфера, 1997. – 290 с.
14. Пазенок В. С. Філософія і право / В. С. Пазенок // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 52–55.
15. Кельзен Г. Чисте правознавство / Ганс Кельзен. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
16. Оноре Т. Про право. Короткий вступ / Тоні Оноре. – К. : Сфера, 1997. – 124 с.

Надійшла до редколегії 28.04.2011

ГАРАСИМОВ Т. З. УЧЕНИЕ О ПРИРОДЕ ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ПРАВОВОГО ПОЗНАНИЯ

Указано, что философия права исследует специфический аспект человеческих действий и их рациональные основания и цели, а именно действия людей, поскольку они определяются и регулируются правовыми нормами. Правила поведения рассмотрены в аспекте правовых норм.

GARASYMIV T. THE DOCTRINE OF HUMAN NATURE IN THE CONTEXT OF LEGAL COGNITION

It is specified that law philosophy researches the specific aspect of human activities and their rational reasons and objectives, namely human actions, as they are defined and regulated by legal norms. The behaviour rules are considered in the aspect of legal norms.